

ЩЕРБАКОВА Н. В.,докторка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільного права
і процесу*(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)*

УДК 346.2+347.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.24>**ПРАВОВІ НАСЛІДКИ ВИЗНАННЯ ПРОЦЕДУРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ
ГОСПОДАРСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НЕДІЙСНОЮ**

Стаття присвячена питанням оспорювання реорганізації господарських організацій, зокрема визначенню правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною. Відсутність належного правового регулювання та наукових досліджень за даним питанням призводить до того, що будь-яка реорганізація, яка була проведена чи проводиться в Україні, несе у собі великий ризик бути визнаною незаконною. У статті проаналізовано можливі варіанти правових наслідків визнання реорганізації господарських організацій недійсною шляхом обрання двох підходів: повернення суб'єктів, які брали участь у реорганізації, до первинного становища, або незворотність процесу реорганізації та збереженні існуючих суб'єктів господарювання. Доведено, що визнання реорганізації правочином та застосування до процесу реорганізації таких самих наслідків, як і для недійсного правочину за аналогією, є необґрунтованим та не відповідає сутності реорганізації як певної сукупності послідовно здійснюваних дій як організаційного, так і майнового характеру.

Обґрунтовано, доцільність закріплення в законодавстві положень щодо визнання процедури реорганізації недійсною: (1) вичерпного переліку правових наслідків; (2) базового принципу – зцілення (збереження) господарської організації, що реорганізується, у разі наявності неістотних недоліків або таких, що можуть бути виправлені у відповідно надані судом строки; (3) додаткового принципу – міра відповідальності (впливу) за порушення має бути пропорційною та адекватною правам та цінностям, які підлягають захисту; (4) положення, що визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, які виникли у господарській організації (організацій) після закінчення процесу реорганізації, та запровадження солідарної відповідальності всіх господарських організацій, котрі брали участь у реорганізації, за такими зобов'язаннями.

Встановлено правові наслідки визнання реорганізації недійсною в залежності від ступеню порушення та можливості усунення недоліків: (1) *якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити* – повернення суб'єктів реорганізації в первинне попереднє майнове та організаційне становище; (2) *якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими* – без повернення суб'єктів реорганізації в первинне положення, усунення недоліків протягом строку, встановленого судом, та відшкодування збитків особі, чії права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Ключові слова: *реорганізація, господарська організація, оспорювання, визнання процедури недійсною, правові наслідки визнання процедури реорганізації недійсною, істотні недоліки, неістотні недоліки.*

Shcherbakova N. V. Legal consequences of recognizing the procedure of reorganization of economic organizations as invalid

The article is devoted to the issues of challenging reorganisation of economic organizations, in particular, determining the legal consequences of invalidating the reorganisation procedure. The lack of proper legal regulation and scientific research on this issue leads to the fact that any reorganisation that has been carried out or is being carried out in Ukraine carries a high risk of being declared illegal.

The article analyses the possible options for the legal consequences of invalidating the reorganization of economic organizations by choosing two approaches: returning the entities which participated in the reorganization to their original position, or irreversibility of the reorganization process and preservation of existing economic organizations. The author proves that recognition of reorganization as a transaction (agreement) and application of the same consequences to the reorganization process as to an invalid transaction by analogy is unreasonable and does not correspond to the essence of reorganization as a certain set of successive actions of both organizational and property nature.

The author substantiates the expediency of enshrining in legislation the provisions on invalidation of the reorganisation procedure: (1) an exhaustive list of legal consequences; (2) the basic principle – healing (preservation) of a reorganised economic organization in case of insignificant deficiencies or those which can be corrected within the time limits set by the court; (3) an additional principle – the measure of liability (impact) for offences should be proportionate and adequate to the rights and values to be protected; (4) the provision that invalidation of a reorganisation is not a ground for invalidation of obligations incurred by an economic organization (organizations) after the reorganisation process is completed and the introduction of joint and several liability of all economic organizations that participated in the reorganisation for such obligations.

The author establishes the legal consequences of invalidation of reorganisation depending on the degree of the offence and the possibility of eliminating the deficiencies, namely: (1) if the reorganisation deficiencies are significant (gross) and cannot be eliminated and corrected, the reorganisation subjects shall be returned to their original pre-existing property and organisational position; (2) if the reorganisation deficiencies are insignificant and can be without returning the reorganisation economic organization to their original position, elimination of deficiencies within the period established by the court, and compensation of losses to the person whose rights and legitimate interests were violated by such reorganisation.

Key words: *reorganisation, economic organization, contestation, invalidation of the procedure, legal consequences of invalidation of the reorganisation procedure, significant deficiencies, insignificant deficiencies.*

Вступ. Суб'єкти господарювання вдаються до реорганізаційної процедури на певних стадіях свого «життєвого циклу» як до ефективного правового засобу задля досягнення економічних цілей, які ставилися на початку її проведення, застосовуючи певні організаційно-правові, господарські та фінансові заходи. Досягти відповідної реалізації зазначеної процедури можливо тільки шляхом точного дотримання всіх вимог законодавства, в протилежному випадку – позитивний ефект, спрямований на підвищення привабливості суб'єкта господарювання, може бути нівельований. Чинне законодавство не містить норм, які вказують на можливість оспорування реорганізації, відповідних правових підстав та правових наслідків визнання реорганізації господарських організацій недійсною. Відсутність належного правового регулювання та наукових досліджень за даним питанням призводить до того, що будь-яка реорганізація, яка була проведена чи проводиться в Україні, несе у собі великий

ризик бути визнаною незаконною. Ось чому вкрай важливим та необхідним представляється визначення та законодавче закріплення правових наслідків визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною, оскільки саме правові наслідки визначають подальшу долю господарських організацій, які беруть участь у реорганізації; впливають на стабільність та передбачуваність (прогнозування) здійснення їх господарської діяльності, подальшого правового статусу, здійснення і захист прав та законних інтересів як учасників (акціонерів), правову визначеність договірних відносин, які складаються між кредиторами та господарськими організаціями-боржниками тощо.

Постановка завдання. Метою даної статті є обґрунтування та встановлення правових наслідків визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною.

Результати дослідження. Доцільно відзначити, що в наукових джерелах питання щодо оспорювання реорганізації господарських організацій (правових підстав визнання процедури реорганізації недійсною) та відповідно правових наслідків визнання процедури недійсною практично не розроблено, і це, в свою чергу, не сприяло розвитку наукової думки в окресленому напрямку.

Спробуємо розглянути можливі варіанти правових наслідків визнання реорганізації недійсною. Тут може бути два варіанти (підходи): повернення суб'єктів, які брали участь у реорганізації, до первинного становища, або незворотність процесу реорганізації та збереженні існуючих суб'єктів господарювання.

Перший варіант – якщо припустити, що єдиним наслідком визнання реорганізації недійсною може бути тільки повернення в первинне становище, тобто застосування принципу *status quo ante* [1], або так званої реституції (слово «реституція» походить від латинського «*restituere*»), що в переклад означає «відновлювати, відшкодовувати, впорядковувати» [2, с. 187]), прості реституції – повернення в попередній майновий та фактичний стан [3, с. 92, 95]. Разом з тим слід зазначити, що способи такого повернення скоріш за все будуть залежати від того, із якого моменту слід вважати реорганізацію недійсною – чи то з моменту державної реєстрації знову створеної юридичної особи, чи то з моменту вступу в законну юридичну силу судового рішення про недійсність реорганізації.

Якщо припустити, що реорганізацію слід вважати недійсною не з моменту проведення державної реєстрації припинення юридичних осіб та створення нової чи нових юридичних осіб, а на майбутнє, тобто з моменту визнання реорганізацію недійсною (вступ судового рішення в законну силу про визнання реорганізації недійсною). Визнання недійсною реорганізації із моменту вступу в законну силу судового рішення не буде автоматично вважатися підставою для визнання всіх правочинів нікчемними, укладених такою знову створеною юридичною особою до моменту визнання державної реєстрації недійсною (з моменту визнання недійсною реєстраційної дії, пов'язаної із внесенням в Єдиний державний реєстр (далі – ЄДР) відомостей про юридичну особу). Отже, у такому разі реорганізація повинна розглядатися як правочин та визнаватися недійсною в тому випадку, якщо така реорганізація не відповідає вимогам законодавства. Розгляд реорганізації як правочину допускати у разі її нікчемності пред'явлення вимог про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину будь-якою заінтересованою стороною (абз. 1 ч. 5 ст. 216 Цивільного кодексу України [4] (далі – ЦК України)), навіть із власної ініціативи суду (абз. 2 ч. 5 ст. 216 ЦК України).

Зворотній процес такого підходу полягає в тому, що утворене та (чи) реорганізоване товариство (у разі приєднання) знову приймає рішення про реорганізацію (при злитті – це поділ, у разі приєднання – це виділ); складає передавальний акт, в якому відображають зворотню передачу майна, отриманого в результаті реорганізації, та здійснюють процедуру державної реєстрації. Проте навряд чи це можливо вважати поверненням до первинного стану і насамперед тому, що із моменту завершення реорганізації та до державної реєстрації такого юридичного факту новий суб'єкт господарювання укладав правочини, продовжував здійснювати свою поточну господарську діяльність, а, отже, змінював своє майнове становище, якісну структуру свого майна. Визнання в такому разі всіх укладених правочинів після державної реєстрації суб'єкта, який реорганізувався, призведе до нестабільності

господарського обігу, тобто, по суті, це вже не буде поверненням господарських організацій, які припинили колись своє існування, а виступатимуть абсолютно інші нові суб'єкти.

Більше того, реалізація такого способу в межах чинного законодавства виявляється ускладненою. Оскільки реорганізація – це самодостатня процедура, яка ініціюється щодо правомірно створених юридичних осіб; рішення про реорганізацію приймається загальними зборами учасників за пропозицією уповноважених осіб добровільно та самостійно, за винятком випадку примусової реорганізації за рішенням суду (уповноваженого органу) та тільки у випадках прямо встановлених законом. А отже, «змусити» товариство прийняти рішення про власну реорганізацію у зв'язку із тим, що під час його створення були допущені порушення та провести повну процедуру реорганізації відповідно до чинного законодавства буде неможливим. Поверненням до первинного стану це також важко визнати, оскільки в результаті «зворотної реорганізації» виникнуть цілковито інші суб'єкти права, аніж ті, які існували до реорганізації. Крім того, може мати місце ситуація, коли в процесі реорганізації до моменту визнання недійсною державної реєстрації проведеної реорганізації передане знову утвореному товариству майно може вибути із володіння (при тому, що правочини із передачі такого майна третім особам будуть вважатися дійсними), а отже, передавати за «новим» розподільчим балансом (передавальним актом) буде нічого.

Ліквідація знову утворених (існуючих) товариств також не буде вирішенням проблеми, оскільки насамперед – це порушує права тих учасників (акціонерів), які дали згоду на проведення реорганізації, а тепер змушені примусово позбутися свого майна (акцій, часток). У свою чергу нові кредитори знову ж таки можуть пред'явити вимоги тільки до правонаступника, а не до реорганізованого (первинного) товариства (ч. 1 ст. 52 Господарського процесуального кодексу України [5] – у разі припинення юридичної особи шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) в зобов'язанні, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідного учасника справи на будь-якій стадії судового процесу). Насамкінець слід зазначити, що такі правові наслідки недійсності реорганізації не будуть сприяти зміцненню та стабільності господарського обігу та здатні істотно погіршити інвестиційний клімат в Україні.

Представляється, що визнання реорганізації правочином та застосування до процесу реорганізації таких самих наслідків, як і для недійсного правочину за аналогією, є необґрунтованим та не відповідає сутності реорганізації як певної сукупності послідовно здійснюваних дій як організаційного, так і майнового характеру. Правочин (договір) – це насамперед дія. Навіть формально реорганізація не підпадає під визначення правочину, яке передбачено ч. 1 ст. 202 ЦК України, де результатом є виникнення, зміна або припинення цивільних прав та зобов'язань. Тоді як результатом реорганізації є передача прав та обов'язків у порядку універсального правонаступництва іншим юридичним особам. При цьому зміст прав та обов'язків залишається незмінним, а змінюються тільки власники відповідних прав та обов'язків. Крім того, розгляд реорганізації як правочину може по аналогії призвести до віднесення її до категорії правочинів і ліквідації юридичних осіб (в тому числі й банкрутство) та створення юридичних осіб – а це вже повністю суперечить не тільки договірному праву, а й теорії права загалом.

Якщо ж припустити, що державна реєстрація реорганізації буде вважатися недійсною з моменту самої державної реєстрації, а не з моменту визнання її такою, то це, власне, буде означати, що акт реєстрації не створює жодних юридичних наслідків аналогічно недійсному правочину (відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 216 ЦК України недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю, та є недійсним із моменту укладання). У такому випадку знову створені в результаті реорганізації господарські організації повинні вважатися не створеними, а господарська організація, яка реорганізувалася, – такою, що не припинила свою діяльність (за винятком виділу). Такий підхід знову ж таки базується, за аналогією до правочину, як і попередній, та являє собою механізм двосторонньої реституції. Відповідно до ч. 1 п. 2 ст. 216 ЦК України кожна зі сторін зобов'язана повернути другій стороні у натурі все, що вона одержала на виконання цього правочину, а в разі

неможливості такого повернення, зокрема тоді, коли одержане полягає у користуванні майном, виконаній роботі, наданій послугі, – відшкодувати вартість того, що одержано, за цінами, які існують на момент відшкодування. У такий спосіб позивач, намагаючись визнати правочин недійсним та примусово повернути його контрагентів в первинний майновий стан, фактично «розчищає» собі шлях до пред'явлення майнової вимоги до одного із них, тобто застосовуючи як наслідки недійсності державної реєстрації реорганізації двосторонню реституцію, кредитор повертає собі право вимоги до первинного боржника. У такий спосіб буде мати місце механізм двосторонньої реституції у процедурі реорганізації: виключення знову утвореної або існуючої після реорганізації юридичної особи із державного реєстру юридичних осіб зі скасуванням всіх записів про державну реєстрацію та відновлення в реєстрі незаконно реорганізованих юридичних осіб. Вбачається, що такий підхід викликає певні складнощі як практичного, так і теоретичного характеру. По-перше, повністю упускається з поля зору широкий та важливий пласт відносин, які пов'язані із державною реєстрацією випуску емісійних цінних паперів (акцій, облігацій) господарських товариств, які беруть участь у процесі реорганізації (стосується акціонерних товариств) та відновленням відповідного членства в так званих «старих» акціонерних товариствах. По-друге, такий механізм не відображає всієї повноти практичних дій, які необхідно буде здійснити для «повернення» майна «старим» господарським товариствам. Крім того, представляється, що двостороння реституція можлива тільки у разі закріплення обов'язку знову утворених господарських товариств (реорганізованих у разі приєднання) здійснювати роздільне управління та вести відокремлений бухгалтерський облік того майна, яке було передано в процесі реорганізації. Врешті-решт строк такого роздільного управління повинен встановлюватися, виходячи із строку можливого пред'явлення вимоги щодо визнання недійсною державної реєстрації проведеної реорганізації.

Як уже зазначалося вище, заінтересована особа, яка оспорує державну реєстрацію реорганізації, має намір у такий спосіб захистити свої права, які, як правило, мають майновий характер. Проте встановлення як наслідку недійсності реорганізації механізму двосторонньої реституції не сприяє захисту прав заінтересованих осіб, оскільки на момент проведення «двосторонньої реституції» активи можуть бути виведеними у зв'язку із виплатою незгодним учасникам (акціонерам), достроковим виконанням зобов'язань перед кредиторами за договорами, тощо – як наслідок, знову утвореним господарським організаціям просто нічого буде повертати.

Другий варіант, який відрізняється від першого варіанту, базується не на визнанні реорганізації недійсною, а на незворотності процесу реорганізації.

Обґрунтованість щодо незворотності процесу реорганізації пов'язана із тим, що процедура реорганізації – це достатньо складний процес, який вміщує в собі багато етапів правового, майнового, організаційного, технічного характеру. Крім того, в реорганізації ключове місце займають публічно-правові елементи дозвільного (залучення органів державної реєстрації, органів Антимонопольного комітету України – у разі злиття та приєднання, Національного банку України – у разі реорганізації комерційних банків, органів Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України), контролюючого, регулятивного, конкурентного (ст. ст. 22–25 Закону України «Про захист економічної конкуренції» [6] – контроль за концентрацією суб'єктів господарювання), фінансового, податкового, екологічного та іншого характеру, що свідчить про відповідний контроль з боку державних органів щодо законності проведеної процедури реорганізації.

Утім, звісно не позбавляє можливості того, що можуть мати місце відповідні порушення законодавства під час проведення реорганізації на кожному із окремих її етапів – але варто наголосити на тому, що визнання процедури реорганізації господарської організації недійсною та її відміни і, як наслідок, повернення в первинне становище, яке існувало до порушення законодавства про реорганізацію, повинно бути застосовано тільки тоді, коли іншим шляхом усунути такі порушення неможливо. Тобто це повинні бути такі порушення в законодавстві, які мають грубий характер та які іншим шляхом (окрім ліквідації суб'єкта

господарювання) неможливо усунути. У цьому зв'язку, що слід розуміти під грубим порушенням законодавства, варто звернутися до роз'яснень судової практики. Так, відповідно до абз. 5 п. 16 роз'яснення Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12 вересня 1996 року № 02-5/334 (зі змінами та доповненнями, внесеними у 2003 р. Вищим Господарським Судом України) [7] *грубим* може вважатися одноразове порушення законодавства, яке свідчить про явне і умисне нехтування його вимогами з боку товариства (наприклад, здійснення без ліцензії таких видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню відповідно до чинного законодавства) та/або потягло наслідки у вигляді значної шкоди, завданої державі, юридичним чи фізичним особам. Оцінюючи, наскільки шкода є значною, слід виходити з конкретних обставин справи, враховуючи, зокрема, розмір витрат, які зробила юридична (фізична) особа, що зазнала шкоди, чи має зробити для усунення згаданих наслідків. На підтвердження факту порушення та розміру шкоди можуть подаватися будь-які докази з додержанням вимог щодо їх належності, зокрема, акти та інші матеріали перевірок, прийняті за їх підсумками акти державних та інших органів (рішення, постанови, накази тощо), документи, що свідчать про застосування до підприємства штрафних та фінансових санкцій, тощо.

Отже, як вбачається із зазначеного, грубим порушенням законодавства вважатиметься таке порушення, яке в своєму складі правопорушення буде мати форму вини як суб'єктивної умови виникнення юридичної відповідальності [8, с. 586; 9, с. 233], у вигляді умислу, та, як роз'яснюється судом, «явне та умисне», тобто таке, яке містить ознаки навмисної свідомої поведінки юридичної особи – через вину її органів, посадових осіб, робітників, через їх психічне ставлення до протиправної дії та її наслідків [10, с. 216]. Причому, як зазначається в Роз'ясненні Вищого арбітражного суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» від 12 вересня 1996 року № 02-5/334, така форма вини може як не мати негативних наслідків (достатньо лише факту грубого порушення законодавства), так і призвести до них у вигляді значної шкоди, завданої державі, юридичним чи фізичним особам.

Варто підкреслити, що за загальним правилом розмір відшкодування не залежить від форми вини та ступеня вини завдавача шкоди, важливою є лише її наявність [11, с. 427]. Так, С. Д. Гринько відмічає, що для визначення поняття вини для цивільного права достатнім є встановити наявність такої вини, так як форми та ступінь вини не впливають на розмір відшкодування [8, с. 603]. У свою чергу В. Д. Примак наголошує, що вина в цивільно-правовій відповідальності не передбачає ані оцінки особистості порушника, ані покарання його як особи, оскільки спрямована на відшкодування шкоди, завданої кредиторів за рахунок суб'єкта відповідальності [12, с. 55].

Тобто задля того, щоб кваліфікувати порушення як грубе під час здійснення процесу реорганізації господарської організації – достатнім є факт порушення законодавства, яке свідчить про явне і умисне нехтування його вимогами з боку суб'єкта господарювання та/або наявність завданої значної шкоди.

З приводу правових наслідків у разі визнання реорганізацію недійсною відсутній єдиний підхід і в зарубіжному законодавстві.

Відповідно до Комерційного кодексу Франції [13, с. 131–132] (який виступає основним джерелом права компаній [14]) визнання реорганізації недійсною не має зворотної сили. Французький законодавець вбачає захист учасників від незаконної реорганізації не шляхом повернення суб'єктів у первинне становище, а у можливості притягнення керівників реорганізованих юридичних осіб, ревізорів до відповідальності та відшкодуванні ними у зв'язку із їх незаконними протиправними діями спричинених незаконною реорганізацією збитків (ст. 235-12 – ст. 235-14).

Закон Німеччини не настільки однозначно підходить до цього питання – реєстрація реорганізації не провадиться, якщо подано позов та оспорюється процедура реорганізації. Тільки позов, поданий проти вступу в силу рішення про злиття (яке визнане судом завідомо

незаконним чи об'єктивно необґрунтованим) – не буде вважатися перепорою для реєстрації юридичної особи (абз. 3 § 16 Закону «Про реорганізацію»/«Transformation Act») [15; 16]. У разі якщо після реєстрації злиття позов буде визнано обґрунтованим, тоді реорганізована компанія зобов'язана відшкодувати позивачеві шкоду, яка виникла через рішення, засноване на реєстрації злиття. Водночас як компенсацію шкоди позивач не вправі вимагати припинення дій щодо реєстрації злиття. Отже, як вбачаємо із викладеного, німецький законодавець захищає особу, яка реорганізувалася, навіть у разі доведення факту порушення, яке мало місце. При цьому слід зазначити, що визнання реорганізації недійсною не впливає на дійсність зобов'язань (прав та обов'язків), які виникали щодо знову утворених у результаті реорганізації компаній із моменту реєстрації реорганізації та до моменту вступу в юридичну силу судового рішення.

У свою чергу подібним чином ці питання вирішуються і в Директиві Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2017/1132 від 14 червня 2017 року щодо деяких аспектів корпоративного права (кодифікація) [17], передбачаючи умови нікчемності злиття (ст. 108) та умови нікчемності поділу (ст. 153). Серед спільних умов нікчемності, які характерні і для злиття, і для поділу, можна назвати такі:

- нікчемність оголошується судовим рішенням;
- злиття/поділ, що набуло чинності, може бути визнане нікчемним, тільки якщо судовий чи адміністративний превентивний нагляд за його законністю не здійснювався або якщо його не було оформлено та засвідчено в належній правовій формі, або якщо буде доведено, що рішення загальних зборів є нікчемним або оспорюваним відповідно до національного законодавства;
- процедура визнання нікчемності не може бути розпочата більш ніж через шість місяців після дати набуття чинності злиттям/поділу щодо особи, що заявляє про нікчемність, або якщо ситуація була виправлена;
- якщо можливо виправити дефект, що може призвести до нікчемності злиття/поділу, компетентний суд повинен надати компаніям, що беруть участь у злитті/поділі, строк для виправлення ситуації;
- судові рішення про оголошення злиття/поділу нікчемним публікується в порядку, встановленому законодавством кожної держави-члена;
- якщо законодавство держави-члена дозволяє третій особі оскаржувати таке судове рішення, зазначена особа може зробити це тільки протягом шести місяців після опублікування судового рішення в установленому порядку;
- судові рішення про оголошення злиття/поділу нікчемним саме собою не впливає на дійсність зобов'язань перед компанією, що придбаває, або стосовно неї, що виникли до опублікування цього судового рішення та після дати набуття чинності злиттям/поділом.

Відмінною умовою нікчемності, яка притаманна злиттю та поділу, виступає відповідальність:

- для злиття: компанії, що брали участь у злитті, несуть *солідарну відповідальність* за зобов'язаннями компанії, що придбаває;
- для поділу: кожна з компаній-одержувачів несе відповідальність за своїми зобов'язаннями, що виникли після дати набуття чинності поділом і до дати опублікування рішення про визнання нікчемності поділу. Поділювана компанія також несе відповідальність за такими зобов'язаннями; держави-члени можуть передбачити обмеження цієї відповідальності часткою чистих активів, переданою компанії-одержувачу, для якої виникли такі зобов'язання.

Отже, як вбачається із вищезазначеного, рішення суду про визнання реорганізації недійсною за своєю суттю не є підставою для визначення недійсними зобов'язань, що виникли у товариства- правонаступника у період між здійсненням реорганізацій та визнанням її недійсною. При цьому: товариство (товариства) – правопередник та товариства- правонаступники несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, що виникли за вказаний період (у разі злиття/приєднання) [18, с. 235] або поділювана компанія несе відповідальність за такими зобов'язаннями (у разі поділу).

Корисним може стати й досвід Польщі з приводу питань оскарження рішень про реорганізацію товариств капіталів. Так, у Кодексі торговельних товариств (далі – КТТ) передбачено можливість подання до суду кредиторами та/або учасниками товариства скарги у зв'язку із наявними порушеннями, що виникли при проведенні злиття або приєднання (ст. 509 § 1–4), поділу/виділу (ст. 544 § 1–4), перетворення (ст. 422–427) [19]. Так, скарга/позов може подаватися з метою скасування рішення про злиття/приєднання (*rozew o uchylene uchwały o polaczeniu spolek*) або визнання недійсним рішення про злиття/приєднання товариств (*rozew o stwierdzenie nieważności uchwały o polaczeniu spolek*).

Правовими підставами подання позову про скасування рішення про реорганізацію є наявність у сукупності двох юридичних фактів: (1) рішення суперечить положенням договору (статуту) або добрим звичаям та (2) загрожує інтересам товариства чи має на меті порушення прав його учасника (акціонера) (§ 2 ст. 509, § 2 ст. 541, § 1 ст. 249, § 1 ст. 422 КТТ). Правовою підставою подання позову про визнання недійсним рішення про реорганізацію є суперечність такого рішення законодавству (при цьому слід зазначити, що суперечність рішення настає, коли зміст цього ж рішення, його форма або порядок прийняття суперечать законодавству (§ 1 ст. 252, § 1 ст. 425 КТТ)) [20, с. 168].

Якщо мало місце злиття/приєднання – позов про скасування або визнання недійсним рішення подається до новоствореного товариства або до товариства, до якого здійснюється приєднання, у строк, що не менший ніж місяць з дня прийняття рішення. У разі поділу/виділу позов щодо скасування рішення або визнання рішення недійсним подається проти товариства, до якого здійснюється поділ (виділ), або проти новоствореного товариства не пізніше ніж до трьох місяців з моменту прийняття рішення. При цьому слід зазначити, що у всіх реорганізаційних процедурах незалежно від форми її проведення законодавець виключив можливість подання скарги на рішення на підставі заперечення щодо добросовісності оцінки вартості часток та акцій учасника. У такому випадку можливим є лише відшкодування шкоди за загальними правилами [21, с. 154–155, с. 164–165, с. 169].

Правовим наслідком скасування або визнання рішення про реорганізацію недійсним виступає виключення судом із реєстру записів про реорганізацію у відповідних формах та після набрання законної сили рішення суду направлення відповідного повідомлення до реєстраційних судів за місцезнаходженням товариств. Крім того, варто наголосити на тому, що, так як і в інших законодавствах держав-членів ЄС, в законодавстві Польщі забезпечується дотримання положень й норм договірного права: скасування записів у реєстрі судом не впливає на дійсність правочинів, що були укладені з контрагентом товариства між днем реорганізації та днем скасування товариства (товариств) у реєстрі. За зобов'язаннями, що випливають з цих правочинів, несуть солідарну відповідальність товариства, які беруть участь у реорганізації в одній із форм.

Цікавим вбачається досвід законодавчого регулювання низки закордонних країн (таких як: Німеччина, Бельгія) та ЄС, яким відомий інститут зцілення недоліків під час проведення реорганізації юридичних осіб. Сутність цього інституту полягає в наступному: нікчемність рішення загальних зборів, яке не було оформлено належним чином, усувається у разі, якщо таке рішення було зареєстровано в торговому реєстрі (§ 242 Акціонерного закону Німеччини); недоліки нотаріального посвідчення договору про злиття/приєднання, недоліки щодо схвалення злиття/приєднання окремими категоріями акціонерів «зцілюються» реєстрацією спеціалізованим судом (п. 4 § 20 Закону Німеччини про реорганізацію); сторонам, які беруть участь у реорганізації, судом надається період часу для виправлення помилки, якщо таку помилку є можливим виправити (ст. 174/16 Закону Бельгії «Про комерційні корпорації» [22, с. 142]).

Отже, аналіз законодавства закордонних країн свідчить про те, що законодавець не ставить за мету визнати недійсною реорганізацію у зв'язку із порушеннями, які мають місце, та ліквідувати знову утворений суб'єкт господарювання. Навпаки, враховуючи, що процедура проведення реорганізації – це достатньо складний та довготривалий процес, який супроводжується припиненням діяльності одного/або декількох суб'єктів та створенням одного

та/або декількох суб'єктів – в залежності від форми реорганізації), то було б нелогічним та недоцільним повертати сторони в первинне майнове та організаційне становище. Інтереси третіх осіб залишаються законними та захищаються в інший спосіб – у тому числі за рахунок надання права на усунення недоліків, які мають місце в процедурі реорганізації, – при цьому не знищуючи суб'єкт господарювання. В справедливості такого рішення переконує не тільки досвід ефективного застосування такого підходу в законодавстві закордонних країн, а й здоровий глузд – краще виправляти, удосконалювати, аніж руйнувати.

У законодавстві України варто також запровадити можливість зцілення недоліків – такий охоронюваний налагоджений механізм (процедуру), який буде обов'язковим для застосування тими суб'єктами реорганізації, щодо яких виявлено певні порушення, котрі *можуть бути усунуті* протягом спеціально встановленого судом періоду часу. Цей механізм ґрунтується на визнанні незворотності процесу реорганізації у випадках, коли порушення можуть бути усунуті. Питання щодо визначення та закріплення на законодавчому рівні правових наслідків визнання реорганізації недійсною представляється складним та потребуючим скорішого розв'язання. Вбачається, що при встановленні визначення правових наслідків недійсності реорганізації необхідно виходити із такого принципу: міра відповідальності (впливу) повинна бути пропорційна та адекватна правам та цінностям, які підлягають захисту у такий спосіб, щоб втратам усіх заінтересованих осіб (кредиторів, учасників (акціонерів), робітників, власне господарюючого суб'єкта) можна було запобігти або зменшити їх, а порушення повинні бути настільки істотними, щоб зазначені правові наслідки в якості міри, дійсно були спрямовані на відповідний та ефективний захист прав та законних інтересів інших осіб.

Отже, у зв'язку із чим пропонується встановити такі *види правових наслідків визнання реорганізації недійсною в залежності від ступеня правопорушення та можливості усунення недоліків*.

Якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити – то правовим наслідком виступатиме повернення суб'єктів реорганізації (господарських організацій, які реорганізувалися) в первинне майнове та організаційне становище, та прийняття одного із таких рішень в залежності від форми реорганізації:

- (а) ліквідація господарської організації та створення господарської організації, яка існувала раніше (у разі перетворення);
- (б) ліквідація господарської організації та створення господарських організацій, які існували раніше (у разі злиття);
- (в) ліквідація господарських організацій та створення господарської організації, яка існувала раніше (у разі поділу);
- (г) ліквідація господарської організації та передача цілісного майнового комплексу господарській організації, із якої раніше його було виділено (у разі виділу);
- (г) виділ цілісного майнового комплексу із господарської організації та створення на її базі господарської організації, яка існувала раніше (у разі приєднання).

При цьому слід зазначити, що ліквідація господарської організації як своерідна міра відповідальності за порушення вимог законодавства під час проведення реорганізації повинна бути стимулом для дотримання сторонами реорганізації вимог законодавства та застосовуватися як крайня та необхідна міра захисту прав та законних інтересів учасників реорганізації. Тому із метою виключення можливості зловживань, з якої би то не було сторони, слід закріпити закритий перелік процедурних порушень, які можуть спричинити застосування вказаного правового наслідку.

II) *Якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими*, то правовим наслідком буде усунення таких недоліків (протягом строку, встановленого судом) без повернення сторін реорганізації в первинне положення та відшкодування збитків стороні, чії права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Слід зазначити, що чинним законодавством передбачено низку норм, які регламентують питання винесення судом відповідних рішень та внесення на їх основні відомостей

до ЄДР юридичних осіб. Зокрема, згідно з ч. 1 п. 2 ст. 25 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [23] державна реєстрація та інші реєстраційні дії проводяться на підставі судових рішень, що набрали законної сили та тягнуть за собою зміну відомостей в Єдиному державному реєстрі, щодо: визнання повністю або частково недійсними змін до установчих документів юридичної особи; скасування реєстраційної дії/запису в Єдиному державному реєстрі; виділу юридичної особи; припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи; відміни державної реєстрації припинення юридичної особи.

Висновки. Таким чином, на підставі викладеного, враховуючи аналіз норм чинного законодавства, законодавства ЄС та законодавства зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Бельгії, Польщі), судової практики, вважаємо необхідним закріпити в чинному законодавстві відповідні правові засади щодо визнання процедури реорганізації господарських організацій недійсною, а саме: (1) вичерпного переліку правових наслідків визнання процедури реорганізації недійсною; (2) базового принципу застосування правових наслідків визнання реорганізації недійсною – зцілення (збереження) господарської організації, що реорганізуються, у разі наявності неістотних недоліків або таких, що можуть бути виправленими у відповідно надані судом строки; (3) додаткового принципу: міра відповідальності (впливу) за порушення під час реорганізації має бути пропорційною та адекватною правам та цінностям, які підлягають захисту; (4) положення, що визнання реорганізації недійсною не є підставою для визнання недійсними зобов'язань, які виникли у господарської організації після закінчення процесу реорганізації, та запровадження солідарної відповідальності всіх господарських організацій, котрі брали участь у реорганізації, за такими зобов'язаннями.

Встановлено правові наслідки визнання процедури реорганізації недійсною шляхом обґрунтування видів таких наслідків в залежності від ступеню порушення та можливості усунення недоліків: (1) якщо недоліки реорганізації є істотними (грубими) та такими, які неможливо усунути та виправити – повернення суб'єктів реорганізації (господарських організацій, які реорганізуються) в первинне попереднє майнове та організаційне становище; (2) якщо недоліки реорганізації є неістотними та такими, що можуть бути виправленими – без повернення суб'єктів реорганізації в первинне положення, усунення недоліків протягом строку, встановленого судом, та відшкодування збитків особі, чії права та законні інтереси були порушені проведенням такої реорганізації.

Список використаних джерел:

1. The status quo ante – is mean the situation that existed before. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/status-quo-ante> (Last accessed: 05.10.2024).
2. Давидова І. В. Особливості двосторонньої реституції як наслідку визнання правочину недійсним за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія Право. Випуск 23. Частина І. Том 1. С. 186–189.
3. Солом'яний В. Р. Поняття та види реституції. *Наукові записки*. 2010. Том 103. *Юридичні науки*. С. 91–95. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6be5f229-b26c-4863-9906-e8c00bfc5734/content> (дата звернення: 06.10.2024).
4. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
5. Господарський процесуальний кодекс України : Закону України від 6 листопада 1991 року № 1798-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
6. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11 січня 2001 року № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. Ст. 64 (із відп. змін. та допов.).
7. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств : Роз'яснення Вищого Арбітражного суду України від 12.09.96 р. № 02-5/334. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_33480096?find=1&text=%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D0%B8#w1_22 (дата звернення: 05.10.2024).

8. Гринько С. Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с.
9. Ромась Д. С. Вина як суб'єктивна умова виникнення цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 233–237.
10. Матвеев Г. К. Вина в радянському цивільному праві. Київ : Вид-во Київського ун-ту, 1955. 307 с.
11. Цивільне право України : навч. посіб. Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько, та ін.; / За заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ : Правова єдність, 2009. 536 с.
12. Примак В. Д. Вади та переваги основних теоретичних концепцій цивільної вини. *Юридична Україна*. 2006. № 5. С. 54–58.
13. Commercial Code of France. With the participation of Louis VOGEL, Professor at the University of Paris II and, for the Book VI on Businesses in difficulty, of Françoise PEROCHON, Professor at the University of Montpellier I. URL: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/fr/fr199en.pdf> (Last accessed: 12.09.2024).
14. Company Act in France. Our articles. Partner of Bridge West. On 3rd of July 2024. URL: <https://companyformationfrance.com/company-act-france/> (Last accessed: 10.10.2024).
15. Transformation Act (Umwandlungsgesetz) as of October 28, 1994. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_umwg/index.html (Last accessed: 14.10.2024).
16. Transformation Act of 28 October 1994 (Federal Law Gazette I p. 3210, 1995 I p. 428), last amended by Article 22 of the Act of 24 April 2015 (Federal Law Gazette I page 642). [The Act was passed as Article 1 of the Act dated 28 October 1994 (Federal Law Gazzette I p. 3120 (Act on the Reform of the Laws Governing Transformations (Gesetz zur Bereinigung des Umwandlungsrechts UmwBerG)) by the Bundestag with the consent of the Bundesrat. Pursuant to Article 20 of said Act, it entered in force on 1st January]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_umwg/englisch_umwg.html#p0102 (Last accessed: 07.10.2024).
17. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT?uri=CELEX%3A32017L1132#d1e3917-46-1/> (Last accessed: 06.09.2024).
18. Shcherbakova N. The main directions in the sustainable development of legal regulation of reorganization in Ukraine. *Law and Sustainability: perspectives and Lithuania and beyond* / Bartolacelli A., Sagatiene D. Krakow, 2023. 483 p. (P. 225–240).
19. The Commercial Companies Code z dnia 15 września 2000 r. (Dz.U. tłum. gb Nr 94, poz. 1037). URL: <https://supertrans2014.files.wordpress.com/2014/06/the-commercial-companies-code.pdf> (Last accessed: 05.10.2024 p.).
20. Щербаківа Н. В. Питання оспорювання реорганізації господарських організацій. *Другі наукові читання пам'яті професора Пронської Грацієлли Василівни: Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання правового регулювання*. Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (21 квітня, 2023 р., м. Київ) / За заг. ред.: В. В. Поєдинюк. Київ : Вид-во Ліра-К, 2023. 182 с.
21. Корпоративне право Польщі та України : монографія. Васильєва В. А., Ковалишин О. Р., Гербет Анджей [та ін.]; за ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. 375 с.
22. Geens K. & Servaes B. Corporations and Partnerships in Belgium. Hague, Bruxelles. 1997. 350 p.
23. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 31. Ст. 263.

